

Oponentský posudek doktorské disertační práce Jekatěрины Dolgich

Konfrontační výzkum kategorií barev v ruském a českém jazyce.

Kognitivně-kulturní přístup

Předložená práce se věnuje zkoumání významové oblasti, která je odedávna oblíbená (a nejen ve filologických kruzích): jsou to pojmenování barev, navíc v konfrontačním aspektu. Od vydání knihy B. Berlina a P. Kaye *Basic Colour Terms* v roce 1969 se lingvistické studium barev ubírá směrem, jež udala; další významné kognitivně- a kulturnělingvistické práce – zejména studie A. Wierzbické a ve slovanském kontextu např. práce R. Tokarského nebo K. Waszakové – je ovšem podrobněji kritice či doplňují o další teoretické i metodologické aspekty, jimiž se i autorka této práce nechává inspirovat.

Oproti většině takto orientovaných prací je ovšem v centru pozornosti Jekatěрины Dolgich nikoli centrum konceptualizace barevného spektra – tj. barvy umístěné v první polovině Berlinovy a Kayovy škály (kromě achromatických černé a bílé jsou to pojmy spojené s červenou, zelenou a žlutou barvou), které jsou obecně vzato nejfrekventovanější a v jazyce nejexponovanější. Autorka se vydává na cestu dnes mnohem zajímavější, jejíž konečné vyústění možná zprvu ani sama nedohlédla. Věnuje se totiž základním barvám mimocentrálním a periferním, s nimiž jsou spjaty různé nejednoznačnosti a otázky: patří-li v daném jazyce či jazycích vůbec do okruhu tzv. základních barev (*basic color terms*), nakolik je jejich ukotvení v sémantickém a kulturním systému stabilní, jak je to s jejich mezijazykovými paralelami a rozdílnostmi apod.; jde také o kategorie, jejichž konceptualizace je dosud v pohybu. V češtině jde o pojmenování barvy modré, hnědé, šedé, růžové, oranžové a fialové – v ruštině pak o příslušné ekvivalenty. Dva pojmy pro „odstíny“ české modré barvy (resp. i anglického *blue*, německého *blau*, francouzského *bleu* apod.), souvztažné s ruskými výrazy *sinij* a *goluboj*, jsou přitom proslulé: uvádějí se dokonce jako příklad rozdílné konceptualizace barevného spektra u různých kulturních a jazykových společenství.

Východisky a metodologií se, jak bylo naznačeno, J. Dolgich hlásí ke slovanské větvi kognitivně-kulturního lingvistického bádání. Důraz na kulturní aspekt je zde dominantní, což je obzvlášť v našem kontextu (oproti Rusku a Polsku) stále ještě věc vzácná. Tento přístup bývá často přijímán s nedůvěrou; jeho metody vedoucí k postizení významových konotací bývají někdy kritizovány jako málo vědecké. Nebere se však v úvahu, že v tomto (vpravdě filologickém) pojetí vstupuje jazykověda do okruhu humanitních věd, jejichž kritéria kladená na „vědeckost“ i na smysl jazykovědného zkoumání jsou zcela jiná – a že se lze právě tímto způsobem dobrat prostřednictvím jazyka a textů k povaze konceptualizace světa, která je vlastní určitému společenství. Pokud je tento přístup spojen se srovnávacím aspektem, je to ještě hodnotnější. Oceňuji mimo jiné i to, že autorka klade důraz též na takové typy kontextů, jaké poskytuje umělecká literatura, písňové texty apod.: sdílené konotace a významová centra se tu mohou totiž odhalit už ve stadiu zrodu, v samých počátcích konceptualizace.

Přece jen však mám právě v souvislosti s metodologií zřejmě nejpodstatnější připomínku. Pokud pracujeme s materiálem takto rozmanitým, je potřeba posoudit jeho povahu a přijmout pro jeho klasifikaci jistá kritéria. V úvodních pasážích práce se při charakteristice výzkumného materiálu kladou do jednoho řádku vedle sebe „sbírky poezie,

soubory přísloví a rčení, folklorní texty“ a jako se stejnorodým materiálem se s nimi nezřídka také zachází. V podobných pracích se to stává poměrně často – a možná toto směřování disparátních údajů do jisté míry zakládá oprávněnost výše uvedených výtek spojených s otázkou metodologické nejasnosti antropolingvistického bádání. Nejčistší by tu bylo rozlišovat při zkoumání **1/ data jazyková (systémová)** a **2/ data textová**. Možná to dvojí nelze vždy rozlišit zcela striktně, avšak blízkost k jednomu či druhému pólu je většinou zřetelná. K systémovým datům mají přitom blízko folklorní útvary (paremiologické – někdy spojované s frazeologií, ale i rozsáhlejší – písně apod., včetně tzv. popkultury); tedy ta data, která vykazují největší míru sdílenosti a jsou fixovaná (ve frazémeh apod.); nacházíme je uložena („kodifikována“ – potvrzena jako součást kódu) ve slovnících. V práci s korpusovými daty však máme co dělat s textovými výskyty, z nichž mají jen některé potvrzení v systému (tj. jejich sémantickou ukotvenost nelze vždy verifikovat na základě sekundárních významů, derivátů, frazeologie apod.). Poezie je nejlepším příkladem textů, v nichž může být prvek systémovosti při zkoumání daného významu jen velmi nízký, pouze potencionální. Básnické texty ovšemže také vycházejí z oněch „metafor (a pojmů), kterými žijeme“ (jinak by jejich lingvistické zkoumání nebylo důležité), avšak nacházejí se přesně na opačném pólu než folklor (který má svou „prefabrikovanost“ blízko k frazeologii). Ke zkoumanému materiálu je tedy třeba přistupovat podle logiky „od langue k parole“: tedy např., aforisticky řečeno, od frazémů přes folklor k uměleckým textům.

(Je však třeba říci, že autorka má intuici, která ji k jisté hierarchizaci, ať už vědomě či polovědomě, přece jen vede a v praktické analýze a interpretaci jí většinou nedovolí „míchat hrušky s jablky“.)

Další má závažnější připomínka se týká právě zdrojů, z nichž zjišťujeme systémová sémantická data. Z českých výkladových slovníků autorka využívá pouze jeden, a to ten nejméně rozsáhlý – jednoduchý Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost. V práci tohoto typu bych přece jen očekávala, že budou vzaty v úvahu i další novočeské slovníky, alespoň Slovník spisovné češtiny a Příruční slovník jazyka českého. Co se týče hesel věnovaných barvám, jsou tyto slovníky myslím dosti inspirativní; stejně jako Jungmannův Slovník česko-německý: obsáhlá „barevná“ hesla v něm uvedená by myslím autorku překvapila a někdy i významně podpořila její zjištění (např. v hesle ČERWENÝ se mezi odstíny červené barvy uvádějí mj. i hnědá a růžová – a mnoho jiného). Pokud se v práci berou při zjišťování konotací v úvahu etymologické údaje (byť jen okrajově), čekala bych i exkurz alespoň k Jungmannovi (tj. do doby národního obrození, kdy se český jazykový obraz světa utvářel zcela podstatně.)

Práce je nicméně velmi inspirující a napadá mě mnoho otázek i námětů, které se týkají přímo autorčiných zjištění. Musím se ovšem omezit jen na některé z nich.

Přístup Berlina a Kaye, jak píše autorka, bývá často kritizován; v práci se uvádí, v čem zejména. Wierzbicka ovšem zpochybňuje zejména jejich „anglocentrismus“ – tedy to, že za nepříznakový základ zkoumání považují se samozřejmostí angličtinu, ona je také metajazykem pro uvádění ekvivalentů apod. Jednu z barev na posledním stupni svého schématu – již autorka také ve své práci podrobuje zkoumání – označují Berlin a Kay jako *purple*. *Purple* se do češtiny i ruštiny obvykle překládá jako *fialová barva* / *fioletovýj cvet*. Víme ovšem také, že angličtina pro fialovou barvu užívá i lexému *violet*. Zároveň máme i v češtině lexém *purpurový* (označující tmavěčervenou barvu s nádechem do fialova). Nemohu

se zbavit dojmu, že prototyp anglické barvy *purple* a české fialové (nevím jak v ruštině) je poměrně rozdílný: v tom anglickém je obsaženo podstatně více červené, v českém více modré. Jaký názor má na tuto otázku paní autorka a jak je to (ve srovnání s angličtinou) s prototypem ruským?

Otázku mám na termín *kolorativ*; odkud je přebrán, nebo s ním pracuje poprvé sama autorka? (Možná jsem špatně četla, ale zdroj jsem nenašla.)

Co se týče další literatury, která by mohla přinést užitek pro další autorčino zkoumání (zejména metodologicky), bylo by dobré si přečíst knižně vydanou doktorskou práci Ewy Gieroń-Czepczor *A Corpus-Based Cognitive-Semantic Analysis of the Primary Basic Colour Terms in English and Polish*. Racibórz 2011. (Ta se ovšem věnuje černé, bílé, červené, zelené, žluté a modré barvě; končí tedy tam, kde Ekaterina Dolgich začíná: u barvy *blue / niebieski, błękitny, siny*.) Dále doporučuji

Za cenné pokládám obzvlášť závěrečné části práce, v nichž se vysvětlují sporné otázky spojené se „základností“ zkoumaných barevných pojmů, a to i ve srovnávacím aspektu. Ukazuje se zde, že zatímco v češtině jsou některé barvy již konceptualizovány jako barvy základní, v ruštině tomu tak není. Příkladem snad nejzajímavějším je hnědá barva (v češtině konceptualizovaná zejména jako barva „přírodní“). K relevantním zdrojům zkoumaných dat by bylo možná zajímavé připojit i výskyt vlastních jmen majících podobu „barevných“ adjektiv: tady bychom mohli připomenout, že zatímco v angličtině existuje příjmení Brown / Braun, pan Hnědý v našich zemích nežije. (Ruskou situaci neznám.)

Co se týče literatury, která by mohla přinést užitek pro další autorčino zkoumání, je třeba doporučit inspirativní knižně vydanou doktorskou práci Ewy Gieroń-Czepczor *A Corpus-Based Cognitive-Semantic Analysis of the Primary Basic Colour Terms in English and Polish*. Racibórz 2011. (Ta se ovšem věnuje černé, bílé, červené, zelené, žluté a modré barvě; končí tedy tam, kde J. Dolgich začíná: u barvy *blue / niebieski, błękitny, siny*.) Dále chci připomenout knihu: Jan Baleka: *Modř. Barva mezi barvami*. Praha: Academia, 1999.

Podle mého názoru je posuzovaná práce (přes výše uvedené metodologické výhrady) dobrým dokladem autorčiny způsobilosti pro získání titulu Ph.D. Představuje výsledek náročné, dlouhodobé analytické práce s rozsáhlým materiálem. Svědčí o autorčině citlivosti k oběma zkoumaným jazykům i o dovednosti interpretovat jazyková a širše kulturní data; zároveň je i svědectvím o schopnosti bystré syntézy a zobecnění. Ocenit chci uvážlivé stanovení cílů, jasnou strukturaci (rozsáhlého) textu i to, že text je dobře stylizován a otvírá se jasně i nerodilému mluvčímu.

Zejména však autorka umí vpojit lingvistická zkoumání do širokého kulturního kontextu a na základě originálního přemýšlení přinést do kontextu zkoumání barev překvapivá zjištění, důležitá zejména s ohledem na ruské a české prostředí. Myslím, že práce by (zprvu alespoň částečně) měla být publikována, protože si z mnoha důvodů zaslouží pozornost. Četla jsem ji s potěšením a velmi ráda ji doporučuji k obhajobě.

Doc. PhDr. Irena Vaňková, CSc., Ph.D.
Ústav českého jazyka a teorie komunikace
FF UK Praha

V Praze 9. dubna 2013

